

La berlina cupè del marquès de Castellbell

Josep Capsir i Maíz. Conservador de la Col·lecció d'Arts Decoratives del Museu del Disseny de Barcelona. jcapsir@bcn.cat

El present article vol donar a conèixer la berlina cupè del marquès de Castellbell, un carruatge setcentista d'empremta neoclàssica, que es conserva al Museu del Disseny de Barcelona en el qual descobrim el contingut de les pintures mitològiques que el decoren.

Paraules clau: Castellbell, carruatge, berlina, cupè.

Data de recepció: 13-10-2016

Data acceptació: 30-10-2016

The Marquis of Castellbell's berline coupé

This article focuses on the Marquis of Castellbell's berline coupé, an eighteenth-century neoclassical-style carriage that is conserved at the Barcelona Design Museum. In the article, we discover the content of the mythological paintings that decorate this carriage.

Keywords: Castellbell, carriage, berline, coupé.

Receipt date: 13-10-2016

Acceptance date: 30-10-2016

La berlina del marquès de Castellbell, va arribar a Barcelona, procedent de Gènova el 1798. S'exhibeix al Palau Falguera de Sant Feliu de Llobregat antiga residència de Salvador de Vilallonga i de Càrcer. 2005. Francesc Bedmar

Dues berlines en el llegat del marquès de Castellbell

Joaquim de Càrcer i d'Amat (1835-1923), sisè marquès de Castellbell, residia amb la seva esposa, Concepció d'Oriola-Cortada i de Salses, al número sis de la plaça de Santa Anna de Barcelona. El 1913 arran de la mort de la marquesa, aquest va actualitzar el seu testament.¹ Com sigui que el matrimoni no tingué descendència, l'aristòcrata designà uns hereus de confiança amb l'encàrrec, arribat el cas, que procedissin a donar compliment a les seves darreres voluntats que quedarien reflectides en una sèrie de memòries testamentàries.

La *Memoria primera* datada el 10 de juliol de 1913 recollia que: "Lego a la Diócesis de Barcelona la carroza de mi propiedad incrustada en nácar y con mi escudo con los

aranes; accesorios e indumentaria del personal de servicio de la misma carroza, para el único y exclusivo objeto de que acompañe a Su Divina Majestad cada año en la procesión general del Corpus de la Santa Iglesia Catedral de esta ciudad, como lo ha hecho en vida mía".² La mateixa memòria contenia un llegat al Museu d'Art Decoratiu i Arqueològic on hi havia relacionats entre d'altres: "el coche-cupé antiguo, de mi propiedad, que es de color encarnado con paisajes". Del relat contingut en aquesta *Memoria primera* es desprèn que els dos carruatges procedien del patrimoni Castellbell. El carruatge llegat al Bisbat és una berlina de cerimònia que havia arribat a Barcelona el 1798 procedent de Gènova, per ser utilitzada en l'enllaç matrimonial de Manuel Cayetano d'Amat i de Peguera (1777-1846), quart marquès de Castellbell, amb la seva cosina Maria Escolàstica d'Amat i d'Amat, filla de Rafael d'Amat i de Cortada, primer baró de Maldà.³ El matrimoni s'instal·là a la casa pairal dels Amat, al número 4 de la plaça de Santa Anna de Barcelona, un edifici que feia cantonada amb el carrer de la Canuda. Pel que fa al carruatge llegat al Museu d'Art Decoratiu i Arqueològic, es tracta d'una berlina cupè, no tan espectacular com l'anterior, però també de gran valor patrimonial.

És significatiu que en l'inventari de béns que va deixar Manuel Caye-

tano d'Amat i de Peguera, arran de la seva mort, el 1846 es trobessin: "En las dos cocheras del carrer de la Canuda una carroza ab dorats antichs." I alhora: "Un copé ab vius dorats i fondo vermell".⁴ Aquest inventari ens dona testimoni que entre els carruatges que tenia el difunt marquès, hi havia la berlina, així com el cupè, eclipsat sovint per la magnificència del carruatge de noces de l'aristòcrata. Fruit del seu matrimoni van néixer set fills encara que només Cayetano Maria d'Amat i d'Amat (1803-1868) va gaudir de llarga vida, fet que el convertí en el cinquè marquès de Castellbell, el qual no tingué descendència. El 1868 arran de la seva mort es va fer un inventari dels béns que hi havia a la mansió del número 4 de la Plaça de Santa Anna, circumstància per la qual sabem que es trobaven: "En las cocheras que dan puerta a la calle de la Canuda, una Carroza antigua con adomos dorados." Així com: "En las dos cocheras de la entrada principal, un cupé antiguo en estado regular."⁵ Els principals beneficiaris de l'herència serien dos fills de la seva germana Maria Escolàstica d'Amat i d'Amat: Joaquim de Càrcer i d'Amat i Josep de Càrcer i d'Amat. El primer va rebre el títol de marquès de Castellbell i el segon el de baró de Maldà. Els títols nobiliaris anaven acompanyats dels béns patrimonials que tradicionalment s'hi relacionaven. Aquesta circumstàn-

La berlina cupè del marquès de Castellbell va ser construïda a la darrera dècada del segle XVIII, sota els paràmetres estètics del neoclassicisme. Dimensions màximes 225x190x405 cm. 2016. La Fotogràfica

cia propicià que la berlina així com el cupè fossin traslladats al número 6 de la plaça de Santa Anna, residència del nou titular del marquesat. En relació amb la *Memoria modificativa y adicional de la primera*, datada el 5 de desembre del 1919 Joaquim de Càrcer i d'Amat amplia el llegat al Museu d'Art Decoratiu i Arqueològic, i entre els béns que afegeix es troben: “Los dos cuadros existentes en la actualidad en mi citada casa Can Falguera de Sant Feliu de Llobregat, formados con azulejos y representando uno, el Retiro de Madrid y el otro una corrida de toros en la época de Carlos IV.”⁶ Tot i la inexactitud en algunes de les apreciacions en la descripció i datació, val a dir que aquests plafons de rajols els podem identificar com *La xocolatada* i *La cursa de braus*. A la mort de Joaquim de Càrcer i d'Amat, el 1923 la seva neboda Dolores de Càrcer i de Ros (1867-1939), baronessa de Maldà, es convertiria en la setena marquesa de Castellbell.⁷ Mesos abans de la defunció, oncle i neboda van sig-

nar un conveni on quedaven establerts els béns que ella heretaria, majoritàriament aquells que provenien del patrimoni de Castellbell.⁸ Arran de la defunció de l'aristòcrata i atesa la indefinició del bisbat de Barcelona, alhora d'acceptar el llegat de la berlina, aquesta va ingressar en concepte de dipòsit, efectuat pels hereus de confiança, al Museu d'Art Decoratiu i Arqueològic, al Palau de la Ciutadella.⁹ El cupè, així com la resta de béns patrimonials deixats en herència pel noble, entre els quals hi havia *La xocolatada* i *La cursa de braus*, també foren incorporats, però en aquest cas com a llegat, circumstància que blindava legalment aquest patrimoni.¹⁰ Els dos carruatges van integrar-se tot seguit als espais expositius, concretament a la Galeria de Records Històrics. El 1932 amb la inauguració del Museu de les Arts Decoratives de Barcelona al Palau de Pedralbes la berlina nupcial s'exhibí a la Galeria de les Carrosses. Pel que fa al cupè, restà emmagatzemat als espais de reserva.

A l'esquerra, Venus davant del mirall observa el vol de Cupido. A la dreta, Narcís agenollat a la vora del riu es complau de veure's reflectit en l'aigua alhora que mostra indiferència envers la nimfa Eco. 2016. La Fotogràfica

La berlina cupè decorada amb pintures mitològiques

La berlina cupè devia ser construïda en la darrera dècada del segle XVIII, a Europa occidental, i possiblement adquirida per Manuel Cayetano d'Amat i de Peguera. El tret més característic del carruatge és l'aspecte de la seva caixa, que se'ns mostra aparentment mutilada per la part del davant, de tal manera que a l'interior, que no conserva l'entapissat original, només disposa d'una filera de seients amb capacitat per a dues places. Aquest és el tret definitori d'aquest carruatge que coneixem com a cupè.

A la part posterior del carruatge, i sobre una plataforma de fusta acostumaven a viatjar els dos lacais d'acompanyament. 2016. La Fotogràfica

Al plafó posterior de la caixa hi ha representada Minerva, deessa de la saviesa i de l'estratègia en la guerra. La presència d'un lleó subratlla la seva majestuositat. 2016. La Fotogràfica

Pel que fa al bastidor disposa de dues lleugeres vares de metall amb coll de cigne com a nexes d'unió entre l'eix davanter i el posterior així com de quatre molles o ressorts d'acer que sostenen la caixa mitjançant les sopandes de cuir, cosa que en facilita la suspensió i alhora el confort dels ocupants. La conducció del vehicle es fa des del pescant confeccionat amb un senzill teixit de vellut carmesí i passamaneria que exhibeix la corona i les inicials del marquesat de Castellbell. Aquest és de factura posterior a l'època de construcció del vehicle, que en origen devia ser de teixit més delicat i formes més discretes i elegants.

La decoració del carruatge, de clara ascendència neoclàssica, queda concentrada en els plafons de la caixa. La cintura és ornamentada per una característica sanefa de cadena de cercles flanquejada per tires perlades. Els plafons exhibeixen en la part superior un fris de medallons romboidals amb bustos de perfil a la romana, entre decoració grotesca d'amorets que sostenen gerros. Tots ells estan decorats amb pintures que representen escenes mitològiques. Aquestes han estat identificades, a petició nostra, pel filòleg Antonio Ramón Navarrete Orcera. El plafó lateral de la part dreta de la caixa presenta una figura femenina, asseguda i amb un mirall a la mà. Es tracta de Venus, la deessa de l'amor, que té la mirada posada en Cupido. Aquest sosté un caduceu, és a dir una vareta amb dues serps que s'enrosquen, al capdamunt de la qual figuren dues ales esteses. El caduceu és un atribut característic de Mercuri, déu dels missatges i del comerç. El plafó de la portella, situat a continuació, ens mostra una figura femenina asseguda que observa un jove agenollat a la vora del riu. Representa la nimfa Eco, als peus de la qual apareix un ànec. El jove és Narcís, complagut de veure's reflectit en l'aigua però indiferent davant la presència d'Eco, que manifesta la seva desesperació davant d'un amor impossible. Pel que fa a la decoració dels plafons de la part esquerra de la caixa, aquests exhibeixen escenes semblants a les descrites. En el plafó frontal, així com en el plafó de la part posteri-

or de la caixa, es troba representada la mateixa escena. Es tracta de Minerva, deessa de la saviesa i de l'estratègia en la guerra, asseguda sobre una pedra. Als peus s'observa un gran escut, dues banderes, així com un estendard—emblema de les legions romanes—format per petits escuts i coronat per una àguila amb les ales esteses. La presència d'un lleó subratlla la majestuositat del personatge.

Aquestes representacions iconogràfiques es troben emmarcades en un context de plena naturalesa amb força presència d'elements vegetals com ara arbres baixos i arbustos, molt característics del paisatge mediterrani. Tot sobre un fons vermell que predomina i contrasta amb el daurat dels nombrosos llistons que configuren els acabats dels diferents components de fusteria presents a la caixa del vehicle.

Tal com hem afirmat, aquest carruatge fou possiblement adquirit per Manuel Cayetano d'Amat i de Peguera. El seu sogre, Rafael d'Amat i de Cortada va fer esment del vehicle en el seu dietari conegut com a *Calaix de sastre* el 25 de desembre del 1807. D'acord amb la crònica d'aquell dia de Nadal, el marquès de Castellbell havia estrenat: "*lo cupè usat, que lo dorador Sr. Jusep Rubi lo ha renovat in totum en lo viu color renovat carmesí, com rubí, ó lacre ab figuras de colors de perla i altres ab xarol; com mirall, y lo joc hab lo demés corrent*".¹¹ Per la descripció pensem que pot tractar-se efectivament de la berlina cupè que hauria estat sotmesa a un tractament de restauració a l'establiment de Josep Rubí, amb taller a la plaça de Santa Anna, on tenia la seva residència l'aristòcrata.

La berlina cupè als estudis Orpheo Films

Finalitzada la Guerra Civil el 1939, els estudis Orpheo Films, instal·lats a l'antic Palau de la Química, aixecat arran de l'Exposició Internacional de Barcelona del 1929 a la muntanya de Montjuïc, van ser l'escenari de nombroses produccions cinematogràfiques fins que el 1961 un incendi destruï l'edifici.

Una de les empreses que treballava per a Orpheo Films era la cotxeria

d'Andreu Pujadas que proveïa els estudis cinematogràfics de cavalls i carruatges d'acord amb les necessitats dels rodatges. Es dona la circumstància que aquesta cotxeria, s'encarregava en aquells anys del condicionament de la berlina de cerimònia del marquès de Castellbell, perquè pogués circular per Barcelona en la diada de Corpus.

Cal dir que Salvador de Vilallonga i de Càrcer (1891-1974), vuitè marquès de Castellbell, havia aconseguit l'aixecament del dipòsit del carruatge, efectuat pels hereus de confiança de l'oncle de la seva mare el 1923 al Museu d'Art Decoratiu i Arqueològic, al·legant que aquest formava part del patrimoni de Castellbell. Andreu Pujadas s'adreçava cada any al Palau Falguera de Sant Feliu de Llobregat, residència de l'aristòcrata per recollir el vehicle, circumstància que propicià la negociació del noble amb l'Ajuntament de Barcelona per tal de que el cupè del marquès de Castellbell pogués sortir del Palau Nacional de Montjuïc on es trobava emmagatzemat per circular per Barcelona, en el context de la filmació de dues pel·lícules.¹²

La primavera del 1958 el director de cinema Juan de Orduña estava enllestint el rodatge de la pel·lícula *La Tirana*, ambientada en el Madrid popular i alhora aristocràtic de les darreries del segle XVIII. Una de les primeres escenes del film, que recrea el bullici que es devia respirar pels carrers de la *villa y corte* apareixia circulant una berlina cupè tirada per dos cavalls, a l'interior de la qual viatjava el comte de San Es-

teban del Río. El noble baixava del vehicle per adreçar-se al Teatro del Príncipe on actuava la seva estimada, Maria del Rosario Fernández, una actriu coneguda popularment com "La Tirana", protegida i alhora amant del malèvol duc de Fornells, que arrossegat per la gelosia acabaria aviat amb la vida del jove aristòcrata. Mitjançant el visionat de la pel·lícula hem pogut copsar que en realitat els carrers del Madrid de l'època de Goya no són altres que els del Poble Espanyol de Montjuïc que van servir d'escenari per al rodatge del film. El paper de comte de San Esteban del Río el va protagonitzar el galant de l'època Gustavo Rojo i "La Tirana", l'actriu Paquita Rico.¹³

La tardor del 1960 era Eugenio Martín el director de cinema que s'enfrontava amb el seu llargmetratge, *Los corsarios del Caribe*, una pel·lícula d'aventures que transcorre en la ficció entre els mars del Carib, refugi de pirates, i la ciutat de Maracaibo, sota domini colonial espanyol en el context del segle XVII. Allà, davant del Palau del Governador de la ciutat, arriba un cupè amb tir de dos cavalls. De l'interior en baixa Noira, una dama de gran i enigmàtica bellesa a qui el governador espera amb delit, atès que és la seva amant. Es tracta d'un amor no correspost, atès que la misteriosa dama, a qui espera un tràgic destí, en realitat està enamorada d'Alan Drake, el capità d'una nau pirata. S'ha escrit que aquesta pel·lícula va ser rodada a Peníscola, però no en la totalitat. Mirant l'escena en què el cupè arriba al suposat Palau

L'actor Gustavo Rojo, caracteritzat com a comte de San Esteban del Río, baixa del cupè en una escena de la pel·lícula *La Tirana*, del director Juan de Orduña, 1958

El cupè arriba al pavelló de la Caixa d'Estalvis i Pensions de Barcelona a Montjuïc, ambientat com a Palau del Governador de Maracaibo, en la pel·lícula *Los corsarios del Caribe*, del director Eugenio Martín, 1961

del Governador de Maracaibo hem pogut identificar aquesta eclèctica construcció de caràcter monumental com l'edifici aixecat a la muntanya de Montjuïc en el context de l'Exposició Internacional de Barcelona el 1929, conegut aleshores com a pavelló de la Caixa d'Estalvis i Pensions de Barcelona¹⁴. La intrigant dama que baixa del carruatge és l'actriu Helga Liné¹⁵.

La desaparició dels Estudis Orpheu Films poc després del rodatge de *Los corsarios del Caribe* posaria fi a una de les facetes més insòlites en la història de la berlina cupè del marquès de Castellbell. Del 1970 al 1985 fou exhibida al Museu de Carruatges de les cavallerisses del Palau de Pedralbes.

NOTES

1. AHPB, Pedro Arnau Ribas, Protocolo de instrumentos públicos, 1913, tomo segundo, fol. 1975r-1976v. Testament de Joaquim de Càrcer i d'Amat.
2. AHSCSP, Herència Castellbell. Registre 18.393. *La Memoria primera*, signada davant el notari de Barcelona Pedro Arnau Ribas el 10 de juliol del 1913 aplegava divuit disposicions testamentàries del marquès de Castellbell.
3. Vegeu CAPSIR I MAÍZ, Josep. *La carrossa del marquès de Castellbell. Entre la historia i la llegenda*. Ajuntament de Sant Feliu de Llobregat-Centre d'Estudis Comarcals del Baix Llobregat, Sant Feliu de Llobregat, 2007.
4. AHPB, Salvador Clos Gualba, Protocolo de las escrituras, 1846, primera parte, fol. 118r. Inventari de Manuel Cayetano d'Amat i de Peguera.
5. AHPB, José Umbert de Soler, Protocolo de instrumentos públicos, 1868, primera parte, fol. 482r. Inventari de Cayetano Mariad'Amat i d'Amat
6. AHSCSP, Herència Castellbell. Registre 18.393. *La Memoria modificativa y adicional a la primera*, signada davant el notari de Barcelona Domingo Rocay Corruella el 5 de desembre del 1919 aplegava nou disposicions testamentàries del marquès de Castellbell, que modificaven llegats efectuats anteriorment o en el seu cas n'afegien de nous.
7. AHSCSP, Herència Castellbell. R. 18.394. El darrer testament atorgat per Joaquim de Càrcer i d'Amat es va signar davant el notari de Barcelona Antonio Gallardo Martínez el 5 d'abril del 1922.

8. AHSCSP, Herència Castellbell. R. 18.394. *El Convenio y división entre el Señor Marqués de Castellbell, la Señora Baronesa de Maldá y los hijos de esta es* va signar davant el notari de Barcelona Tomás Forns Contera el 7 de juliol del 1923.
9. Vegeu l'expedient ANC Fons Junta de Museus: *Carroza del Marqués de Castellbell*, C. 64, 1923
10. Vegeu l'expedient ACB: *Legado a los Museos de Arte del Marqués de Castellbell*, Sección de Gobernación, subsección Cultura N° 5.270, 1923-2.
11. AHCB, D'AMAT I DE CORTADA, Rafael (baró de Maldá), *Calaix de Sastre*, XXXIV, Ms. A núm. 234, 1807, p.886.
12. Vegeu els expedients ACB: *Préstamo de una de las carrozas depositadas en los Museos Municipales de Arte por el Marqués de Castellvell para la filmación de la película de Juan de Orduña "La Tirana"*. Ayuntamiento de Barcelona, Sección de Gobernación, subsección Cultura N°7.312, 1958-11, i ANC Fons Junta de Museus: *Cesión temporal de obras. Carroza en depósito Exc. Marqués Castellvell*, C. 140 B, 1960.
13. *La Tirana*, director Juan de Orduña, 1958, Espanya.
14. L'edifici acull la seu de l'Institut Cartogràfic i Geològic de Catalunya.
15. *Los Corsarios del Caribe*, director Eugenio Martín, 1961, Espanya-Itàlia-Alemanya.